

Глорија Т. ПАУНКОВИЋ*

Андрија М. ОПАЛИЋ**

МЕЂУНАРОДНИ НАУЧНИ СКУП „150 ГОДИНА ОД РОЂЕЊА ТЕОДОРА ТАРАНОВСКОГ“

Поводом 150 година од рођења Теодора Васиљевича Тарановског (*Федор Васиљевич Тарановский*, 1875–1936), једног од најзначајнијих руских научника који су оставили дубок траг у српској правној науци, 24. и 25. маја 2025. године одржана је међународна конференција у знак сећања на његов живот и рад. Тарановски, правни историчар и теоретичар рођен у Плоњску (данашња Пољска), образовање је стекао у Варшави и Санкт Петербургу, а свој највећи академски допринос остварио је управо у Краљевини СХС, као професор Правног факултета у Београду. Његов научни опус, посебно дела као што су *Енциклопедија права*, *Увод у историју словенских права* и *Историја српског права у Немањинској држави*, и данас представља незаменљиву литературу у области историје и филозофије права. Тарановски је својим радом утемељио изучавање српског средњовековног права као озбиљне научне дисциплине, а његов утицај се наставио кроз рад његових ученика и следбеника, попут Александра Соловјева (*Александр Васиљевич Соловьёв*) и Владимира Мошина (*Владимир Алексеевич Мошин*). На конференцији су излагали бројни учесници међу којима су били професори са Правног факултета Универзитета у Београду као и бројни гости са иностраних универзитета који су дали додатну перспективу у сагледавању лика и дела професора Тарановског.

* Студенткиња друге године основних академских студија Правног факултета Универзитета у Београду; panthera.tigris.tigris.03@gmail.com

** Студент друге године основних академских студија Правног факултета Универзитета у Београду; andrija05opalic@gmail.com

ПРВИ ДАН

На самом почетку конференције обратила се присутнима на руском, а потом и на српском језику, проф. др Нина Кршљанин, професорка Српске правне историје Правног факултета Универзитета у Београду. Том приликом поздравила је окупљене, нагласивши значај конференције, и пренела поздраве декана Правног факултета Универзитета у Београду, проф. др Бојана Милисављевића. Након овога дала је реч шефици Катедре за правну историју проф. др Милени Полојац, професорки Римског приватног права на Правном факултету Универзитета у Београду.

Професорка Полојац, као наредни уводничар, захваљује присутнима на доласку на међународни научни скуп приређен у част професора нашег факултета Теодора Тарановског, поводом стопедесетогодишњице његовог рођења. Истиче да је Правни факултет Универзитета у Београду поносан јер је професор Тарановски управо овде, у нашој земљи и на нашем факултету, остварио врхунац своје академске каријере и интелектуалне зрелости. Такође, она наглашава да се, чувајући сећање на Теодора Тарановског, истовремено подсећамо и на богату традицију нашег Универзитета и нашег Правног факултета.

Следећи уводничар био је проф. др Зоран Мирковић, професор Српске правне историје и донедавни декан Правног факултета Универзитета у Београду, председник Организационог одбора овог скупа. Он налази да је важност овог скупа управо у томе што је професор Тарановски један од људи који су обележили правну историју као и историју факултета у златном периоду између два светска рата. Свој говор надаље наставља казивањем о биографији професора Тарановског. Истиче да је професор Тарановски био полиглота као и да се школовао од 1892. на Правном факултету руског Универзитета у Варшави, где је за професоре и узор имао научнике попут Зигелџа (*Теодор Зиџелџ*), Леонтовича (*Федор Иванович Леонтинович*) и Блока (*Александар Львович Блок*). После доста промена радног места, наводи професор Мирковић, због ондашњих околности у Русији професор Тарановски долази 1920. на Београдски универзитет где ради све до своје смрти 23. јануара 1936, где се бавио поред историје словенског права и историјом српског права. Надаље о личности и карактеру Тарановског говори кроз записане успомене његових сарадника, попут некролога Спекторског (*Евѣний Васильевич Спекторский*). Овај део свог излагања професор Мирковић завршава речима књижевног критичара Павла Поповића које је рекао о Стојану Новаковићу када је умро: „Можда је било већег историчара, можда је било већег лингвисте али ретко је

било људи тако, са логиком здраве памети“, за које професор сматра да савршено одговарају и личности Теодора Тарановског.

Након овога уследила је **прва сесија** посвећена Теодору Тарановском као правном историчару, којом председава проф. др Милена Полојац. Први излагач ове сесије био је проф. др Зоран Мирковић са Правног факултета Универзитета у Београду. Он у свом излагању наставља са прегледом живота професора Тарановског. Указује да се Тарановски разликује од других писаца по томе што је он за примере школа и метода у праву давао живе историјске примере – што се може видети у његовим делима попут *Енциклопедије права* или *Историје српског права у Немањинској држави* (у делу о историји државног права, чиме се конкретно бавио проф. Мирковић) – где се најбоље може видети читава његова ерудиција, једно темељно познавање категоријалног апарата, преко најстаријих школа које се баве правом па све до времена правног позитивизма. Професор Мирковић наводи да Тарановски користи догматски метод тумачења неке установе, који је добро познавао јер је предавао Енциклопедију права, те пушта да примери сами говоре – а уколико нема сачуваног изворног, документованог материјала он користи упоредноправни метод, у чему је и значај његовог рада. Тако се он ослања на широку подлогу објављене грађе па даје примере из других правних система али не упућује да су се примењивали и код нас, већ само даје слику о томе како је то било у другим државама. Поред овога професор истиче и неслагање Тарановског са Константином Јиричком (*Konstantin Josef Jireček*) око коришћења општег резоновања, те да овакво закључивање по њему у историји права нема значаја без извора колико год логично оно било. Своје излагање завршава речима Соловјева који је рекао о Тарановском: „Његова је заслуга што је историју српског права проучио у општим схемама развитка европских држава и доказао да средњовековна Србија није била заостала према другима већ се у неким правцима може поредити са Француском 16. века и Русијом 18. века.“

Наредни излагач био је проф. др Милош Станковић, професор Упоредне правне традиције Правног факултета Универзитета у Београду, који је говорио о доприносу Теодора Тарановског утемељењу Упоредне правне традиције. Професор Станковић се надовезује на излагање свог претходника те такође истиче да је Тарановски, користећи историјски и упоредни метод, већ пре једног века препознао и афирмисао значај историјске компаративистике као самосталне научне дисциплине. Поред овога наводи и да је Тарановски користио интердисциплинарни приступ те да се доста ослањао и на социоло-

гију права и политичку социологију, што би била значајна разлика у односу на савремено проучавање правне историје. Он налази и да је Тарановски ако не конзервативац онда традиционалиста, те да су и на његов рад и дела утицале околности под којима је дошао у Краљевину СХС. Ово се може видети и кроз његова дела у којима он ставља акценат не на историју државе и права, како се она можда учила након Другог светског рата на нашим просторима, већ на однос између друштвених staleжа и на један благонаклон однос према централној власти, али ипак и ту објашњава нпр. зашто су неке државе попут Душановог царства биле тако кратког века. Такође професор Станковић налази да његов рад обухвата не само темељно истраживање историје словенских правних система, већ и изузетно вредна дела попут студије о односу Душановог законика и *Maiestas Carolina* цара Карла IV, као и анализу методологије и задатака историје права.

Проф. др Ласло Хека (László Heka) са Института за упоредно право и правну теорију Правног факултета у Сегедину био је следећи излагач. Он се у свом излагању бавио питањем словенског права, и како се оно перципирало у Мађарској. Истиче да се због политичких разлога словенско право код њих почело изучавати тек у 20. веку и да је до тога дошло због паничног страха Мађара од могућег нестанка мађарског народа и културе и њихове асимилације са словенским народима, те да би пансловенски и југословенски покрет могли разрушити мађарску државу. Надаље говори о Рудолфу Раушеру (*Rudolf Rauscher*), који је заступао тезу о постојању дистинктног мађарског права, која се косила са ставовима других који су сматрали да је оно у ствари пука рецепција института других правних система. Говори и да Раушер поред тога оштро осуђује Тарановског јер га сматра за представника политичког панславизма. Професор Хека даље истиче да се Мурарик (*Antal Murarik*), својевремено, тим оценама Раушера жустро успротивио, истичући да је Тарановски не само један од најзначајнијих правних историчара свог времена, већ и утемељивач модерне српске правне историографије, који се одликовао научном доследношћу и методолошким ширинама. Ову тезу, како каже, подржавају и савремени истраживачи попут професора Иштвана Штипте (*István Stipta*) и Срђана Шаркића. Тарановски се, по њима, истиче као кључна фигура у проучавању српског средњовековног права. Професор Хека указује да је професор Шаркић више пута у мађарским стручним часописима нагласио да је *Историја српског права* Тарановског најзначајније дело те области, а да је такође и подржао тезу Тарановског о утицају мађарске институције младог краља (*rex iunior*) на српско право као пример међусобног прожимања правних традиција у региону.

Следећи излагач била је др Тамара Илић, научни сарадник Византолошког института САНУ. Она налази да је Тарановски развио сопствени критички суд, потврђујући или оповргавајући закључке које су изнедрила дотадашња истраживања Византијског царства. Истиче да је епоха у којој је Тарановски живео била под утицајем негативних историографских стереотипа наслеђених из 18. и 19. века, који су се у пољу медијевистике сводили на неговање историјски нетачних импресија о природи и значају Византије, те да је та појава (византизам) допринела да различите друштвене и правне прилике Византијског царства буду погрешно схваћене или да остану неистражене. Она се даље осврнула на критички став Тарановског према Хегеловој (*Georg Wilhelm Friedrich Hegel*) и Контовој (*Auguste Conte*) деоби европске цивилизације на „елитистички“ запад и назадни исток која је дуго утицала на историјске студије, при чему се Византија често посматрала искључиво као дегенерисана форма Римског царства. Супротстављајући се оваквом схватању, др Илић се наслања на поменути став Тарановског, који је сматрао да управо модерна, тзв. научна византологија омогућава пуно разумевање европске правне историје. Тарановски је у својим рецензијама и некролозима исказао велику блискост са радом неколицине истакнутих византолога, међу којима су: Георгије Острогорски (*Георгій Александрович Острогорский*), Марија Александровна Андрејева (*Мария Александровна Андреева*), Алдо Албертони (*Aldo Albertoni*), Васил Златарски. Илић закључује да је наклоност Тарановског према наведеним ауторима произлазила из чињенице да су њихова истраживања – која је успешно примењивао и у сопственим истраживањима средњовековних правних система Словена – поред византијске историје обухватала и историју словенских народа.

Друга сесија, посвећена савременицима Теодора Тарановског, одвијала се и на руском и на српском језику. Овом сесијом председавала је професорка Нина Кршљанин, а отпочела је излагањем проф. др Марије Владимировне Корогодине (*Мария Владимировна Корогодина*), шефице Одељења за истраживање рукописа Библиотеке Руске академије наука у Санкт Петербургу. Она је своје излагање посветила Владимиру Бенешевичу (*Владимир Николаевич Бенешевич*), изузетном руском византологу и историчару црквеног права за кога истиче да је несумњиво био упознат са радом Теодора Тарановског, пошто су обојица истих година студирали и припремали магистратуру и докторску дисертацију на Правном факултету Универзитета у Санкт Петербургу. Истиче како се последњих година свог живота Бенешевич окренуо проучавању настанка словенских зборника попут Законоправила Светог Саве и његове руске редакције – Рјазанске Крм-

чије. Наводи такође да је средином тридесетих година прошлог века Бенешевич ступио у преписку са српским и бугарским научницима као што су Стојановић, Златарски и Мошин, ученик Теодора Тарановског, те да је са њима расправљао о историји формирања зборника црквеног права у Србији, Бугарској и Русији. Своје излагање закључује тиме да су се запажања научника могла видети не само у њиховој преписци, већ и у недовршеном делу Бенешевича *Миражи в истѳории южных славян и древней Руси* које није успео да приведе крају због казне стрељањем на коју осуђен 1938. због оптужбе да је био немачки шпијун.

У наставку сесије др Урош Станковић, доцент Правног факултета Универзитета у Новом Саду, представио је рад припремљен у ко-ауторству са проф. др Машом Кулаузов са истог факултета. У оквиру овог излагања посвећена је пажња грађи која се чува у Рукописном одељењу Матице српске, а односи се на рад и преписку Теодора Тарановског. Конкретно, ради се о пет рукописа и четири писма. Међу рукописима који су поменути налазе се поједини чланци Тарановског, неки и у две верзије. Када је реч о писмима, др Станковић истиче да су настала између 1927. и 1933. године и да су два била упућена Васи Стајићу, тадашњем уреднику прилога Летописа Матице српске, једно Николи Милутиновићу, који је у то време обављао функцију секретара Матице, и једно Дари Каменковој Суботић, помоћници библиотекара и председници Матице напредних жена. У наставку се излагач бави садржином ових писама која је веома драгоцене, јер се писма односе на објављивање чланака Тарановског у Летопису Матице српске, на његов избор за почасног члана Матице, за ког је именован 27. јануара 1933, као и на његово предавање о државном уређењу средњовековне Србије које је требало да одржи на Народном универзитету у Новом Саду. Направљен је и осврт на односе Теодора Тарановског са Матицом српском, а потом су дата и потребна објашњења и коментари који су помогли да се боље разуме контекст у коме су писма настала, као и значај који имају за проучавање самог рада професора Тарановског и његове сарадње с овом институцијом.

Уследила је и **трећа сесија**, у потпуности на руском језику, посвећена Тарановском као правном теоретичару, и њоме је председавао др Урош Станковић. Први предавач ове сесије био је проф. др Иван Андрејевић Иваников (*Иван Андреевич Иваницков*), професор Катедре за теорију права и историјскоправне дисциплине сочијског огранка Руске правне академије при Министарству правде Русије. Његово излагање било је насловљено *Особености руске философије ѳрава са ѳочетѳка 20. века ѳрема оценама Теодора Тарановскоѳ*. Циљ овог излагања био је да осветли филозофскоправне ставове Таранов-

ског на основу његових радова који су објављени у Русији пре Октобарске револуције 1917. године. Иваников наводи да су у центру филозофскоправних истраживања Тарановског била питања природе права, односа обичаја и права, права и морала, позитивног и природног права, интеракције државе и права, као и питања специфичности филозофије права у Русији, где је он сматран једним од најдубљих руских филозофа права. Сада како је историјска школа права признавала две фазе развоја права – прва је народна правна свест, а друга (виша) је кодификовано право – професор истиче да је према мишљењу Тарановског историјска школа захтевала да се првенствено развија историја права, ако је могуће пре догматике и политике. Такође је навео и то да је Тарановски психологију права сврстао у гносеологију и методологију правне науке, а не у самосталну теорију. Такође истиче и да је критиковао Михајловског (*Иван Васильевич Михайловский*) због противречности и преузимања идеја без навођења извора. Закључује да је Тарановски нагласио значај духовних и моралних вредности у руској филозофији права, и њену повезаност са европском традицијом природног права.

Следеће излагање имао је др Вјачеслав Јевгењевич Кондуров (*Вячеслав Евѣньевич Кондуров*), кандидат правних наука, доцент Катедре за уставно право Санктпетербуршког државног универзитета (СПбГУ), који је говорио о догматици уставног права и политичкој теологији. На почетку он наводи да је Тарановски био један од највећих историчара методологије државног права, чија су дела и данас непревазиђена у правноисторијској науци. Даље износи да је током последњих сто година уставно и државно право претрпело значајне промене те да је традиционални правни метод уступио место логици вредности и метаправној аргументацији, док су уставна права постала неодвојиви део сваког устава. С тим у вези, институције уставног правосуђа сада имају централну улогу у тумачењу устава. Истиче још и да свет више није европоцентричан, што је изазвало потребу за очувањем уставног идентитета у многим земљама. Међутим, наглашава да промене не значе одбацивање традиционалних метода, већ њихово унапређење у складу са савременим правним условима, те да правни метод, иако је претежно концептуалан, служи за систематизацију и разјашњење кључних појмова државног права, али да опет треба посебно обратити пажњу на појмове савременог уставног права, њихов карактер и специфичности. У даљем излагању даје поделу и појашњење уставноправних појмова. На крају истиче да политичка теологија са правне тачке гледишта представља методолошки приступ који захтева, са једне стране, разматрање генезе кључних уставноправних појмова у контексту теологије и, са друге,

системску структурну аналогију појмова државног права са доминантном сликом света. Закључује да је политичка теологија адекватан приступ за разумевање савремених уставноправних појмова из перспективе правног метода.

Следећи излагач била је проф. др Марија Сергејевна Куликова (*Мария Сергеевна Куликова*), старији предавач Катедре за теорију и историју државе и права Правног факултета Санктпетербуршког државног универзитета, која је говорила о улози судске праксе у формирању правних вредности. На почетку излагања она говори о томе да судска пракса има кључну улогу у развоју правног система, јер не само да примењује право, већ га и активно обликује. Даље износи да кроз тумачење закона и решавање конкретних случајева судови дају стварни садржај апстрактним правним нормама и прилагођавају их друштвеним променама. Истиче да је посебно значајна улога виших судов, чије одлуке постају оријентири за даљу примену закона и законодавне реформе. Наглашава да је професор Тарановски истицао да судови, суочени с недореченошћу закона или правним празнинама, стварају нове приступе који могу утицати на формирање нових правних праваца те зато судска пракса тако постаје стабилизујући фактор у условима брзих законских промена, спречавајући хаотична тумачења и обезбеђујући континуитет правног поретка. Такође, подржава став о међусобној повезаности и утицају права и морала, те да принципи попут правичности, савесности и разумности потичу из моралних вредности, али кроз право добијају обавезујућу снагу. На крају закључује да је стога судска пракса више од механизма за решавање спорова, да је важан део правне културе и посредник између формалног закона и стварног живота.

На тему новог конституционализма и уставноправних реформи на постсоцијалистичком простору у светлу идеја Теодора Тарановског говорила је др Ирина Павловна Кененова, доцент Правног факултета Московског државног универзитета „Михаил Васиљевич Ломоносов”. Она сматра да научно наслеђе професора Тарановског, у коме је користио историјски метод и изнео идеје које су и данас релевантне, представља значајан допринос руској правној мисли (посебно његова *Енциклопедија права*). Она као посебно важне наводи идеје Тарановског да је битно да се власт према људима односи као према самосталним личностима а не као према објектима утицаја, као и његово размишљање о стварању мешовитог облика државног уређења у коме би се спајали монархистички, аристократски и демократски елементи. Такође говори и о његовом размишљању о непрекидној ротацији облика владавине. Надаље она разматра његов приступ типологији држава заснован на броју владајућих, нивоу

слободе и друштвеном развоју. Налази да се савремени изазови уставности огледају у кризи западне правне традиције, где је право све више техничко и политички инструментализовано, а такође и у кризи уставности, девалвацији кључних уставних вредности као што су суверенитет, народна власт (демократија), подела власти и независност судства. Пораст популизма и централизоване власти доводи до ограничења слобода и утицаја грађанског друштва. У тим околностима јављају се појаве „квазиконституционализма“ и „новог конституционализма“, посебно у постсоцијалистичким државама, где реформе ограничавају медијске и политичке слободе као и независност судства. Своје излагање закључује тиме да су, у светлу ових изазова, важне идеје хармонизације конзервативних и либералних вредности, као и развоја односа личности, друштва и државе заснованих на поверењу и солидарности, те да би се кључ за ово могао пронаћи управо у идејама професора Тарановског.

Четврта сесија, на српском језику, којом председава професор др Зоран Мирковић, наставља се на претходну сесију и говори и даље о Тарановском као правном теоретичару. Уводно излагање у овој сесији одржао је проф. др Игор Милинковић, професор Теорије права и државе на Правном факултету Универзитета у Бањој Луци, који је говорио о рефлексијама о схватању природе правне науке и правног феномена у делу Теодора Тарановског. Он је желео је да укаже на могуће правце утицаја других правних схватања на формирање теорије права професора Тарановског. Истиче да би ти утицаји могли долазити од појединих представника неокантизма, „баденске школе“, у ставовима – као и Петражицког (*Лев Иосифович Пейтражицкий*) али не у ставовима већ у концептуалном оквиру и терминологији. Даље наводи да је у свом капиталном делу *Енциклопедија права* Тарановски представио свеобухватну анализу историјског развоја правних школа као и сопствено схватање природе правног феномена, чији се карактер у правној мисли различито тумачи. Указује да се утицај неокантизма може видети управо у томе што Тарановски правне науке сврстава у науке о култури угледајући се на Рикерта (*Heinrich John Rickert*), те одбацује схватање Конта који негира потребу постојања посебне правне науке. Како професор даље налази, сам Тарановски упозорава на ограничења позитивизма, али не прихвата ни природноправно учење, но ипак сугерише на значај трансценденталних идеја. На крају закључује да је Тарановски у свом раду демонстрирао способност за критичко промишљање релевантних праваца правног мишљења, те да је комбиновао елементе разних аутора, због чега и није могуће издвојити само један правац као доминантан утицај на ставове професора Тарановског.

Наредни излагач био је проф. др Владимир Симич, професор Правног факултета у Љубљани. Говорио је о две књиге под истим насловом *Држава*, једне аутора Леонида Питамица (*Leonid Pitamic*) писане латиницом, из 1927. године, а друге аутора Евгенија Спекторског (*Евѣний Васильевич Спекторский*) писане ћирилицом, из 1933. Он наглашава да је писмо којим су ове књиге писане важно јер због језичке баријере нису добиле ширу пажњу – због ћирилице дело Спекторског је у Словенији остало готово непримећено, док се нешто слично због језика догодило са Питамицовом књигом ван Словеније. Професор Симич говори како је Спекторски у Београду, по иницијативи Слободана Јовановића, објавио рад *Држава и њен животи*, који, иако не представља обимну књигу, посматра карактеристике државе кроз историјску перспективу, што га повезује са Тарановским. Налази да је Спекторски касније у Љубљани постао и колега Питамица, значајног словеначког правника и теоретичара права који је пре Спекторског објавио своју књигу *Држава*, која представља најважније дело из теорије државе на словеначком језику. Професор се ту бави садржином ових књига те истиче да књига Спекторског има енциклопедијски карактер, док Питамицова као централни концепт има највишу норму. Обе књиге разматрају улогу црквеног права и однос државе према међународном праву.

ДРУГИ ДАН

Други дан овог међународног научног скупа започео је **петом сесијом** посвећеном државном праву средњевековне Србије, којом је председавао професор Зоран Мирковић. Ову сесију отвара др Душан Ракитић, доцент Српске правне историје на Правном факултету Универзитета у Београду, са темом о перспективи Тарановског на „општу конструкцију“ Немањинке државе. Он је у свом излагању желео да скрене пажњу на три напомене. Прва напомена се тицала значења појма сталежа, те истиче да се на почетку дела о историји државног права Тарановски подробније бави сталешком диференцијацијом, па појам сталежа разматра у два значења, ширем (друштвене класе) и ужем, што др Ракитић даље анализира у свом излагању. Друга већа напомена тицала се номиналног означавања властеоског сталежа. Односи се на кључни атрибут којим Тарановски назива властеоски сталеж као повлашћени сталеж а не као војнички, због тога што сматра да је термин војник за властелина, управо због сталешке диференцијације, постао недовољно прецизан. Своје излагање даље наставља о критикама Тарановског на ставове Кључевског (*Василий Осипович Ключевский*) о негативној конотацији освајања, и о томе

да је његов термин унутрашње освајање сматрао као тенденциозан. Он даље говори да је Тарановски искључио економски фактор и у први план као узрок за настанак сталешких разлика ставио деловање оружане силе. Трећа напомена о погледу Тарановског на општу јавноправну конструкцију Немањихке државе тицала се спољњег утицаја и узрока због кога долази до јачања државне власти.

Наредни излагач била је проф. др Нина Кршљанин са Правног факултета Универзитета у Београду, која је говорила о државном сабору средњовековне Србије у делу Теодора Тарановског. Фокусирала се на то како је Тарановски у *Историји српској љрава* конципирао главу о сабору, истичући да се, будући да књига обрађује само период Немањихке Србије, аутор не бави прапочецима сабора нити његовим каснијим облицима у време кнежевине и деспотовине. Указала је да Тарановски најпре говори детаљно о сталежима и слојевима друштва, али да сабор у делу о државним органима ставља одмах после владара. Анализирајући ту главу, нагласила је да се аутор бавио само државним сабором, и да није радио изворна истраживања већ да се у великој мери ослањао на радове претходника, посебно Стојана Новаковића и Николе Радојчића. Тарановски се, како објашњава, посветио концепту сабора, његовом саставу, надлежностима и функцији – шта је владар сам решавао а шта се износило пред сабор, и да ли је сабор имао саветодавну или одлучујућу улогу. Истакнут је и утицај сабора на слику о државности и сталешком уређењу. Професорка се затим осврнула на ограничену примену компаративног приступа код Тарановског у делу о саборима, наводећи да једино детаљније поређење чини са византијским установама. На крају свог излагања професорка закључује да је оно што можда још увек фали у истраживању сабора управо једна обимнија упоредна анализа, не да би се доказала рецепција већ да би се боље српски сабор поставио у друштво европских сталешких скупштина.

Мср Ђорђе Степић, асистент на Правном факултету Универзитета у Београду, говорио је о кривичним делима против имовине из пера Теодора Тарановског. Указује да када Тарановски почиње своје излагање о крађи, разбојништву и грабежу у свом делу *Историја српској љрава*, полази од трипартиције која се среће и у римском праву код облика противправног одузимања својине. Даље анализира учиниоце ових дела (где поред тата и гусара помиње и *хишчнике*, отимаоче), као и разлике између разбојништва и грабежа – за који објашњава да је Тарановски сматрао да га је српско право доказано познавало те да се појављује у чл. 144. и чл. 180. Душановог законика. Даље анализира термин *обличење*, да ли он обухвата само хватање кривца *in flagranti* и *corpus delicti*, или је то пак, по тумачењу професора Чворо-

вића, и резултат генералне истраге земље коју Тарановски описује. Потом говори о повреди аграрне својине, *йойки* (за чије се тумачење Тарановски ослонио на тумачење Бобчева и бугарску правну историјографију) и *йойаши*, често помињаној у српским повељама. У свом излагању он укратко помиње и дело неовлашћеног насељавања подложника на туђем земљишту, које се среће само у Светоарханђелској повељи и које Тарановски није детаљно истражио. У наставку говори и о паљевини коју Соловјев сматра за општеопасно дело, док је Тарановски сврстава у имовинско и опште опасно дело с обзиром на радњу извршења и укључене ризике. На крају истиче и интересантну природу овог дела које левитира између кривичног и грађанског права зависно од виности починиоца, па говори још и о могућој одговорности села за ово дело.

Уследила је наредна **шеста сесија**, која је била спојена са **седмом сесијом** због оправданог изостанка неких учесника, и њоме је председавала проф. др Татјана Суботин-Голубовић, професорка Филозофског факултета Универзитета у Београду. Прво излагање у овој сесији припало је проф. др Пјотру Шимањицу (*Piotr Szymaniec*) са Института за друштвено-правне студије Универзитета примењених наука „Ангелус Силесијус“ у Валбжиху (Пољска). Он је први део свог излагања посветио сагледавању научних веза између Теодора Тарановског и његових пољских савременика, посебно у периоду између два светска рата. Истиче да је Тарановски био добро познат у круговима пољских историчара права и да је одржавао нарочито блиске односе са Пшемиславом Домбковским (*Przemysław Dąbkowski*), професором Универзитета у Лавову и уредником часописа *Pamiętnik Historyczno-Prawny*, те да је на његов позив написао значајно дело *Historia ustroju państwowego*, замишљено као први том обимније монографије *Historia prawa rosyjskiego*. Надаље наводи да ни после смрти професор Тарановски није био заборављен у Пољској те да је Војћех Хејнош (*Wojciech Hejnosz*) 1937. године објавио мемоар под насловом *Ś.p. prof. Teodor Taranowski a Polska*, у којем је управо наглашена научна повезаност Тарановског са Пољском. Уследило је и опширно разматрање професора о рецепцији идеја Тарановског међу пољским историчарима права. Став Тарановског је био да се треба вратити идејама Маћејовског (*Wacław Aleksander Maciejowski*), које су подразумевале покушај реконструкције старог словенског права пре примања хришћанства. Професор даље наводи да је овај став прихватио Јан Адамус (*Jan Adamus*), али и да се овом ставу оштро успротивио Јулијуш Бардах (*Juliusz Bardach*), који је написао детаљну и оштру критику на ставове Тарановског у својој анализи из 1963. године. На крају професор уочава и објашњава да је управо после Бардахове критике интересовање за Тарановског у Пољској евидентно опало.

Наредни излагач био је проф. др Зоран Чворовић, професор Правног факултета Универзитета у Крагујевцу. Он је своје предавање везао за поглед Теодора Тарановског на сталеже у Московској држави и Немањинској Србији, уз уводну напомену да је претходна ужи појам од Московске Русије и да се везује за период 16. и 17. века. Истакао је да је прва тема којом се бавио, тада доцент, Теодор Тарановски била друштвено уређење Московске Русије у ширем смислу. Поменута је и његова краћа монографија *Феудализам у Русији, критички есеј*, из 1902. године, у коме је додатно проблематизовао тада актуелно питање постојања феудализма пре настанка Московске државе у 16. веку, где се фокусирао на истраживање значаја и садржине појма сталежа у Русији поменутог периода, коју дефинише као сталешко-монархијску државу са владарем и земским сабором на челу, насталу на темељу феудализма из претходне удеоно-кнежевске епохе. Оповргавајући тезу о непостојању феудализма у Русији покушао је и да оповргне тезу о искључености Русије из токова развитка европске цивилизације. Професор наводи и да се Тарановски противио мишљењу Сергејевича (*Василиј Иванович Сергеевич*), који је у својим радовима износио став да у Русији пре формирања Московске државе није било сталежа, већ само социјалних класа без правних разлика, односно да су се разликовали по имовини и личном достојанству али не по правима и обавезама. Указује и да Тарановски инсистира на правном основу војне службе као кључном критеријуму за формирање појединих правних разреда, али и да признаје да је овом обавезом било обухваћено целокупно становништво као што тврди Сергејевич. Говори и да у раду *Државна култура Русије* из 1925. Тарановски истиче да се ток развитка руског државног уређења кретао кроз монархију у првобитној народној држави, па затим кроз патримонијалну, сталешку, бирократску и на крају уставну монархију. На крају свог излагања посветио се поређењима која је Тарановски правио између српског и руског племства у виду њихове улоге у власти, за коју наводи да је постојала али да се није испољавала у форми конкурисања монарху на уговорној основи, већ у форми потчињености држави по начелима објективног статуса.

Проф. др Далибор Ђукић, професор Правног факултета у Београду, говори о правном положају православне цркве у средњовековној српској држави. На почетку је нагласио да разликовање делокруга државе и цркве није свакако нешто што је било својствено за средњи век, те да је Тарановски тај однос описао као сложен и сложан, јединствен црквенополитички организам, који се темељи у доктрини симфоније преузете из Ромејског царства. Надаље истиче да хришћанство, које претендује на универзалну истину, руши дотад

устаљену верску толеранцију у Римском царству те да је зато и прогањано. Указује на то да, и када је победило, најдаље што је владару допустило да уђе у домен цркве било је за време Јустинијана који постаје и цар и свештеник, претендујући да придобије сличан статус који су римски владари имали у некадашњем религијском систему. Даље наводи да борба са иконоборачком јереси представља кулминацију борбе за аутономију цркве, те да победа поборника икона доводи до тога да је црква сачувала аутономију, почевши озбиљно да ради на њој, а да је продукт тога настанак зборника *Εἰσανατοίε*, који је и у словенском свету оставио значајан траг. Уочава да од овог периода држава и црква стоје заједно у сагласју (симфонији). Професор закључује да иако аутокефалност српске цркве долази у позном периоду Византије она ипак прати њен модел, те иако је у Србији владар заштитник вере а на државном сабору се бирао поглавар цркве, црква ипак има своју аутономију у виду неприкосновености црквених баштина и веома широке црквене судске аутономије.

Следеће излагање имала је проф. др Марија Копривица, професорка Филозофског факултета Универзитета у Београду, на тему судских надлежности игумана манастира у средњовековној Србији. На почетку, она је истакла немерљив допринос Тарановског изучавању средњовековног судског уређења у Србији, указујући на тадашња напредна схватања чији је врхунац одредба Душановог законика да судије суде слободно од царске воље. Говори и да је у својој обимној студији *Историја судског уређења и њоретика* Тарановски јасно издвојио гране судске власти и њихове надлежности кроз диференцијацију црквеног, патримонијалног и владаревог суда, уз аутономију градских и рударских места, као и мешовити суд или станак за спорове између Срба и Дубровника. Што се тиче црквених судова, она уочава да је Србија преузела из Византије готов модел. Тако на епископским властелинствима епископ има све оне надлежности из домена црквеног суда, али му такође припадају и сва права патримонијалног суда да суди поданицима свог властелинства, те тиме долази до својеврсне концентрације судске власти. Професорка поставља и важно питање где су у том систему манастири, за које наводи да фактички имају улогу феудалног господара ослобођеног војне обавезе, те да располажу имовином и имају сва права патримонијалног господара, а да је игуман тај који располаже тим надлежностима. Уочава и да су се временом неке надлежности пренеле са епископа на игумана манастира, што је последица економских уступака манастирима у виду препуштања наплаћивања глобе и материјалних казни, али да се и даље за та дела суди пред владарем. У закључку наводи да су манастири временом од својих ктитора добијали све веће повластице, све до краја Немањинског периода.

Сесију је затворила својим излагањем проф. др Татјана Суботин-Голубовић, са темом о канонском зборнику из збирке Цетињског манастира, рукопис број 74. Она истиче да, када се говори о српском средњовековном праву, поред уобичајених извора попут Душановог законика и Крмчије, за анализу су погодни такође и црквени и мешовити зборници чија тачна намена није довољно расветљена. Рукопис о којем је говорила специфичан је, јер су у његов састав у првом делу ушле одредбе из канонског права а у другом делу поједини делови из Требника. Пажљивијом анализом утврдила је да се у другом делу такође налазе они делови богослужења које може искључиво да обави архијереј. Она налази да је овај рукопис, судећи према воденим знацима хартије, преписан осамдесетих-деведесетих година 14. века, али да су место настанка и писар непознати. Уочава да су два дела збирке писала два различита писара, са очигледним умећем и искуством карактеристичним за озбиљне скрипторијуме. Истиче да се рукопис првобитно налазио у манастиру Пиви, одакле је по налогу књаза Николе пренет 1885. на Цетиње. Поменула је и истраживаче који су се бавили овом темом, попут Душана Вуксана, Петра Момировића, Љупке Васиљев и Милене Мартиновић. Нагласила је и да су поједине ставке овог рукописа биле тешке за идентификацију због физичких оштећења, али по очуваном заглављу закључује да је сачуван почетак текста који почиње са 85 апостолских правила. Компарацијом превода овог рукописа и Крмчије је установила да рукопис садржи скраћену верзију текста, а да се понекад можда чак радило и о препричавању. На крају свог излагања закључује да је овај рукопис вероватно имао улогу приручника приликом суђења.

Последњом сесијом другог дана председавао је проф. др Далибор Ђукић. Отворила ју је проф. др Мирјана Мишкић, професорка Правног факултета Универзитета у Бањој Луци, и изложила је коаутоски рад са проф. др Ђорђем Раковићем, такође професором Правног факултета Универзитета у Бањој Луци. Говорила је на тему деце као носилаца првог наследног реда у српском средњовековном праву. Истиче да је наследно право средњовековне Србије садржано у одредбама Законоправила, Скраћеној Синтагми, Душановом законик, као и у владалачким повељама. Нагласила је да, и по речима Тарановског, постојећи правни споменици не пружају јединствен систем наследног права, него само садрже поједине одредбе као и индиректне индикације, на које је указала у свом излагању. Садржај тих норми је био у складу са феудалним карактером друштвено-политичких односа. Истакла је да Душанов законик садржи само два члана о наследном праву, који у први наследни ред властеоских баштина стављају децу као полно неутралну категорију. Она тада креће са навођењем

различитих тумачења појма деце. Истиче да је Тарановски заступао став фаворизованог наслеђивања синова – насупрот искључивог наслеђивања по мушкој линији, које је заступао Стојан Новаковић. Наглашава да непостојање директних извора из праксе оставља простор даљем полемисању. Такође је поменула да члан 48. Душановог законика говори о наслеђивању покретних ствари веће вредности које се додељују првенствено сину, а тек уколико њега нема ћерки. Она додаје да је Тарановски сматрао да под термин деца спадају и унуци и праунуци, а такође је разликовао и категорију природних (који живе у заједници живота са оставиоцима) од законских наследника (из побочне линије). Закључила је своје излагање помињањем института усиновљења и принципа правичности у завештању имовине, као дела тадашње праксе српског наследног права.

Следећи излагач био је проф. др Владимир Вулетић, професор Римског права Правног факултета Универзитета у Београду. Он је говорио на тему римске купопродаје и њеног утицаја на одредбе Душановог законика, у делу Теодора Тарановског. Своје излагање почиње стављајући у контекст цивилизацијску перспективу величине историјских подухвата, наводећи мисао Наполеона (*Napoléon I Bonaparte*) који је рекао да ће сва његова освајања историја заборавити али да ће његов величанствени *Code Civil* остати заувек упамћен, као што и јесте. У поменути контекст ставља и цара Душана, који је био не само велики освајач већ и велики кодификатор. Говори да његова троделна кодификација у српски правни живот уводи напредне институте и схватања римског права, истичући и постојање разлика. У свом излагању он се фокусирао на само два документа из средњовековне Србије који представљају институт купопродаје у пракси. Први документ је из 15. века и односи се на продају куће у Трепчи, а други је Призренска тапија, за коју се не зна ни где ни када је настала. Истиче да су кључни елементи овог уговора, као и у римском праву, предмет и цена. Напоменуо је да је у тадашњој Србији, према овим документима, важило веома напредно начело консензуализма, односно да је уговор био закључен без претходне предаје ствари. Помиње такође и постојање начела *laesio enormis*, по којем ако продавац не добије ни половину предвиђене цене он може раскинути уговор. Своје излагање завршава објашњавањем института који спајају римско и српско право, попут капаре и права прече куповине.

Наредни излагач била је проф. др Валентина Цветковић-Ђорђевић, професорка Римског права Правног факултета Универзитета у Београду, која је своје излагање посветила *Енциклопедији права* Теодора Тарановског. Истакла је да иако се Тарановски често перципира код нас само као правни историчар – с обзиром да је по емиграцији у

Србију предавао историју словенских права – он има остварено стваралаштво и у области теорије и филозофије права. Додала је да поред чланка Ђорђа Тасића постоје још само три чланка на тему *Енциклопедије љева* Теодора Тарановског, што је по њој недовољно. Истакла је и да је Тарановски почео своју универзитетску каријеру као доцент за Енциклопедију права, иако је веома брзо почео да предаје историју руског и словенских права. Он убрзо по избеглиштву у Србију, после само три године, како професорка истиче, издаје своје дело *Енциклопедија љева*, која је изворно била објављена 1917. на руском језику. Професорка је нагласила значај овог дела које представља опште учење о праву без кога се не може на прави начин схватити ниједна правничка професија. Даље је појаснила историјат енциклопедије права, те је ту тему закључила напоменом да је 19. век помирио дотад супротстављене верзије овог права, емпиријску и филозофску, које су се спојиле у органској енциклопедији права. Налази да је она управо настала под утицајем Шелинга (*Friedrich Wilhelm Joseph von Schelling*) и Хегела као представника класичне немачке идеалистичке филозофије. Тако су, како наводи, помирене априорне, метафизичке идеје и позитивно право. За крај свог излагања истиче мишљење професора Тарановског да идеје природног права не треба одбацити већ их треба користити као критеријум за оцењивање позитивног права.

Последњи излагач конференције била је др Сара Митић, доцент Правног факултета Универзитета у Нишу. Она је представила свој рад на тему уговора о купопродаји у српском средњовековном праву према Теодору Тарановском. Истиче да је Тарановски био пионир у тумачењу права као сложеног културно-историјског феномена. Такође је напоменула да је он у свом делу *Историја српског љева у Немањинској држави* анализирао не само изворе права и норме већ и социолошке чиниоце. Образлаже да то ради у покушају да реконструише правни поредак средњовековне Србије не као архаични остатак, већ као динамичну структуру упоредиву са европским правним системима тог времена. Овим је истакла тезу Тарановског да српско средњовековно право није изоловани феномен већ да је продукт интеракција са ромејским и западним суседима, те налази да и уговор о купопродаји не одступа од ове праксе. Даље указује на то да се може наћи, у не тако бројним изворима, да су два термина била карактеристична у српском средњовековном облигационом праву, а то су дуг и вера. Објашњава да је дуг био општи термин који је коришћен за означавање облигација, а вера се односила на савесно испуњавање обавеза. Према томе се и само склапање уговора сматра као нуђење и примање вере, те са овим у вези помиње и члан 51. Душановог законика. Даље истиче да према Тарановском у српском

средњовековном праву постоје следећи уговори (изложени по реду учесталости закључивања): поклон, купопродаја, размена, зајам, закуп, остава и ортаклук. На питање да ли предмет купопродаје може да буде непокретност, др Митић наводи постојање купљенице која даје потврдан одговор. Похвалним речима о професору Тарановском она завршава своје излагање и ову сесију.

Конференција одржана у част Теодора Тарановског завршена је обраћањем присутнима емерите проф. др Виде Тарановски Џонсон, унуке уваженог професора Тарановског. Она је у видео поруци у име породице Тарановски исказала захвалност свим организаторима и учесницима, по њеним речима, импресивне и разноврсне конференције, на којој су демонстрирани нови приступи научном раду Тарановског. На конференцији су после сваке сесије одржаване и конструктивне дискусије, где су излагачи и гости износили своја мишљења, ставове и запажања о претходном излагању, продубљујући поглед на ширину дела Теодора Тарановског. Иако су поједини учесници били спречени да присуствују конференцији из оправданих разлога, то није угрозило обележавање овог јубилеја значајног за српску академску заједницу и културно-историјску баштину.

Рад приспео / Paper received: 30.5.2025.

Прихваћен за објављивање / Accepted for publication: 10.6.2025.